

МОДЕЛЮВАННЯ ОСОБИ НЕВІДОМОГО ЗЛОЧИНЦЯ ПІД ЧАС СУДОВО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

MODELING OF PERSONALITY OF UNKNOWN CRIMINAL DURING JUDICIAL-PSYCHOLOGICAL RESEARCHES

Гетьман Г.М.,

молодший науковий співробітник лабораторії

*«Використання сучасних досягнень науки і техніки у боротьбі зі злочинністю»
Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені В.В. Сташиса
Національної академії правових наук України*

Стаття присвячена проблемі моделювання особи невідомого злочинця під час судово-психологічних досліджень. Розглянуто можливості моделювання особи невідомого злочинця у процесі психодіагностичних досліджень та проведення судово-психологічної експертизи. Автор зосереджує увагу на психологічних властивостях особи невідомого злочинця, які мають бути визначені під час судово-психологічних досліджень.

Ключові слова: психодіагностика, судово-психологічна експертиза, психічні властивості, психічний стан, моделювання особи невідомого злочинця, модель особи невідомого злочинця.

Статья посвящена проблемам моделирования личности неизвестного преступника при проведении судебно-психологических исследований. Рассмотрены возможности моделирования личности неизвестного преступника в процессе психодиагностических исследований и проведения судебно-психологической экспертизы. Автор акцентирует свое внимание на психологических свойствах личности неизвестного преступника, которые необходимо определить в процессе судебно-психологических исследованиях.

Ключевые слова: психодиагностика, судебно-психологическая экспертиза, психические свойства, психическое состояние, моделирование личности неизвестного преступника, модель личности неизвестного преступника.

The article is devoted to the problems of modeling of personality of unknown criminal during realization of judicial-psychological researches. Possibilities of modeling of personality of unknown criminal in the process of psychodiagnostical researches and realization of judicial-psychological examination are considered. An author accents the attention on psychological properties personalities of unknown criminal that must be defined in the process of judicial-psychological researches.

Key words: psychodiagnostics, judicial-psychological examination, psychical properties, mental condition, modeling of personality of unknown criminal, model of personality of unknown criminal.

Постановка проблеми. В умовах сьогодення діяльність щодо розслідування злочинів та встановлення істини з кримінального провадження неможна уявити поза межами використання спеціальних знань. До того ж форми використання спеціальних знань можуть бути доволі різними – це консультація спеціаліста, залучення спеціаліста певної галузі знань під час проведення слідчих дій, призначення та проведення судових експертиз. Використання будь-якої форми спеціальних знань передбачає застосування певних методів дослідження. Одним із них, що викликає інтерес науковців, є метод моделювання. Слід зауважити, що на сьогодні у криміналістиці та теорії судової експертизи відсутні комплексні дослідження застосування методу моделювання. Переважно у спеціальній науковій літературі досліджуються питання будови моделей для вивчення та перевірки певних властивостей та ознак конкретного об'єкта [2, с. 12-13; 18, с. 23]. Зокрема, малодослідженими є проблеми моделювання особи невідомого злочинця під час судово-психологічних досліджень.

Стан дослідження. Окремим проблемам проведення судово-психологічних досліджень були присвячені праці таких учених, як М.М. Коченова [11], В.Я. Марчака [15], Ф.С. Сафуанова [22], В.Ю. Шепітька [24; 25] та ін. Однак застосування методу

моделювання під час проведення судово-психологічних досліджень наразі не стали предметом окремих наукових розробок, розглядалися розрізнено. З огляду на це метою статті є розгляд можливостей застосування моделювання під час проведення судово-психологічних досліджень. Для досягнення поставлених цілей у статті проаналізовано основні підходи й виявлено специфіку використання моделювання особи невідомого злочинця у процесі судово-психологічних досліджень, зокрема під час безконтактної психодіагностики та судово-психологічної експертизи.

Виклад основного матеріалу. Моделювання як загальнонауковий метод використовується майже в усіх наукових сферах. Важливою умовою його застосування є дослідження створюваних ідеальних чи фізичних моделей за відсутності об'єкта-оригіналу, що дозволяє не лише розширити пізнавальні можливості таких об'єктів, а й зосередити увагу дослідників на важливих властивостях моделей для перевірки чи отримання нового знання.

Так, побудова моделі особи невідомого злочинця під час проведення судово-психологічних досліджень передбачає застосування моделювання щодо об'єкта дослідження, що у свою чергу сприяє визначенню меж предмета дослідження, таких як безпосередньо побудова самої моделі, її вивчення та

дослідження, виявлення існуючих взаємозв'язків між певними фактичними даними, поведінкою під-експертної особи, її емоційного стану, отримання нового знання про об'єкт експертного дослідження. Слід зазначити, що важливим елементом, яким наділена модель, є відображення основних ознак реально існуючого об'єкта чи такого, що існував у минулому, або існуватиме в майбутньому. Саме цим пояснюється відмінність процесу побудови моделі від інших засобів пізнання. Зокрема, під час судово-психологічних досліджень об'єктом пізнання може бути розумова (ідеальна) модель підекспертної особи, яку було створено під час тестування, яка містить ознаки, що характеризують психологічні особливості такої особи. Застосування методу моделювання в такому разі сприяє створенню даної моделі, обґрунтовує основні критерії та підстави її побудови, а також пояснює логічність її побудови та взаємозв'язків між її окремими елементами.

Поняття «судово-психологічні дослідження» у спеціальній науковій літературі не отримало розгорнутого визначення. Натомість увага вчених була приділена такій категорії, як «судово-психологічна експертиза», яку розуміють як дослідження, що проводиться обізнаною особою (експертом), котра володіє спеціальними знаннями у галузі психології, з метою отримання висновку, який, після відповідної перевірки та оцінки слідчим чи судом, може мати доказове значення по кримінальному провадженню [6, с. 423]. В інших літературних джерелах зазначається, що основним завданням судово-психологічної експертизи є надання допомоги органам правосуддя при вирішенні питань психологічного змісту. Так, М.М. Коченов зазначає, що головна функція судово-психологічної експертизи полягає в отриманні практичного застосування спеціальних психологічних знань і методів дослідження нових фактів, які надають змогу точно та об'єктивно оцінювати індивідуальні особливості психічної діяльності обвинувачених, свідків і потерпілих. Такими даними можуть бути відомості про пізнавальну діяльність (від простих відчуттів до вищих форм мислення), ситуативно обумовлених реакціях, стійких психічних станах та властивостях особи. Судово-психологічна експертиза досліджує, головним чином, прояви психіки людини, які не виходять за межі норми, тобто така експертиза проводиться, переважно, у відношенні психічно здорових осіб [11, с. 5]. Зокрема, В.Ю. Шепітько наголошує, що широкі можливості у застосуванні спеціальних знань у галузі психології під час розслідування злочинів має судово-психологічна експертиза – психодіагностичне обстеження особи, результатом якого виступає психологічний діагноз (встановлення індивідуально-психологічних особливостей особи, її психічних станів тощо) [24, с. 506]. Порівнюючи такі дві категорії, як «судово-психологічні дослідження» та «судово-психологічна експертиза», можна дійти висновку, що перша категорія має більш широке значення ніж друга. Причому під час використання спеціальних психологічних знань завдання, що вирішуються обізнаною особою,

можуть бути як діагностичними (наприклад, під час консультації спеціаліста-психолога), так і експертними (тобто такими, що проводяться в межах конкретного кримінального провадження для вирішення завдань, поставлених на розв'язання судовому експерту). Саме тому основою судово-психологічних досліджень є психодіагностика особи, під час проведення якої спеціаліст-психолог чи експерт-психолог може використовувати різні методики, зокрема й тестові.

У науковій літературі з психології термін «психологічна діагностика» (походить від грец. *psyche* – душа та *diagnosis* – здатний розпізнавати) визначають як галузь психологічної науки, яка розробляє принципи, прийоми та шляхи розпізнання, оцінки, виміру індивідуально-психологічних особливостей особи, та структурно представлена такими теоріями, як: 1) загальна теорія психологічного виміру; 2) окремі теорії та методики виміру властивостей та поведінки особи; 3) теорії та методики оцінки (позатестова методика). У зарубіжній літературі поняття психологічної діагностики використовується сьогодні як: 1) синонім психологічного тестування; 2) отримання відомостей про особу за допомогою проєктивних методик (а також їх розробка); 3) теорія та практика оцінки психічного стану хворих за допомогою психологічних тестів [4, с. 113-114; 5, с. 177-178]. Причому під словом «тест» (англ. *test* – випробування, іспит, перевірка) у психології розуміють фіксований у часі іспит, що призначений для встановлення кількісних та якісних індивідуально-психологічних відмінностей. Тест є основним інструментарієм психодіагностичного дослідження, за допомогою якого встановлюється психологічний діагноз [5, с. 327].

В юридичній психології останнім часом особлива увага приділяється методам безконтактної психодіагностики особи [1, с. 167; 3, с. 75-92; 25, с. 548-556], до яких відносять і створення психологічного профілю особи невідомого злочинця як засіб моделювання такої особи. Так, С.Н. Боков пише, що психологічний профіль складається з таких етапів: 1) загальна оцінка злочину; 2) всебічна оцінка особливостей місця вчинення злочину («сцени злочину»); 3) всебічний аналіз особи жертви (потерпілого); 4) оцінка результатів слідчих дій і оперативно-розшукових заходів; 5) оцінка висновків судово-медичної та інших видів експертиз; 6) розроблення психологічного профілю з виокремленням властивих йому індивідуально-психологічних характеристик; 7) пропозиції та рекомендації для співробітників карного розшуку та досудового слідства, засновані на створенні психологічного профілю [3, с. 75-92]. Зокрема, розроблення психологічного профілю під час безконтактної психодіагностики передбачає створення ідеальної моделі особи невідомого злочинця, яка надає можливість з'ясувати: 1) мотиви кримінальної поведінки (вчинення кримінального правопорушення) (тобто задоволення злочинцем свої потреб) – неприязнь, помста, користь та ін.; 2) інтелектуальні здібності особи невідомого злочинця; 3) вольові властивості

особи невідомого злочинця (вольовий, рішучий, безініціативний); 4) агресивність; 5) спонтанність під час вчинення кримінального правопорушення.

Створення психологічного профілю особи невідомого злочинця та, зокрема, наповнення такої моделі інформативним масивом, передбачає діагностику психічних станів та психічних властивостей особи невідомого злочинця не лише під час вчинення, а також до його та після кримінального правопорушення. Такі поняття, як «психічний стан» та «психічні властивості», не є тотожними.

Наприклад, «психічні властивості» – це категорія, що вказує на відому стійкість існуючих психічних проявів, що притаманні індивіду, їх переважання в його психічній діяльності, закріпленість та повторюваність у структурі особистості (наприклад, тривожна недовірливість, емоційна лабільність, гіпертимність, інтро- або екстравертованість) [20]; психічні властивості – найбільш стійкі особливості особи, що постійно проявляються та забезпечують певний якісно-кількісний рівень поведінки та діяльності, типовий для певної особи [9, с. 12]; форма існування психічного, що відтворює стійкі якості індивіда, які забезпечують певні й типові для нього динаміку та рівень психічної діяльності й поведінки [17, с. 28]. Іншими словами, психічні властивості характеризують особу за її типовими поведінковими проявами по відношенню до себе, інших людей, оточуючого світу. Психічні властивості виявляються у стійких особливостях психіки, що виражені в темпераменті, характері, спрямованості, здібностях [14].

У свою чергу, під психічним станом розуміють один із можливих режимів життєдіяльності людини, який на психологічному рівні характеризується системою психологічних фільтрів, що забезпечують специфічне сприйняття оточуючого світу [21]; цілісна реакція особи на зовнішні та внутрішні стимули, спрямована на досягнення корисного результату діяльності чи адаптаційного процесу [7, с. 298]. Причому психічний стан впливає на всі сторони поведінки та діяльності людини. Зокрема, у спеціальній науковій літературі зазначається, що психічні стани відображають характеристику психічної діяльності за певний період часу, виникають під впливом зовнішніх подразників і мають свою класифікацію: 1) гностичні (допитливість, здивування, сумніви, зацікавленість, зосередженість тощо); 2) емоційні (радість, сум, злість, образа, сум, страх, пристрасть тощо); 3) вольові (активність, рішучість, впевненість, неухважність, спокій). Для всіх психічних станів загальною є регуляторна функція, тобто такі процеси, як афекти та воля, виступають головним фактором у формуванні станів [14]. Слід відзначити, що на думку деяких вчених, теоретичні та методологічні складності вивчення психологічних станів зростають у зв'язку з тим, що психічний стан як системне явище характеризується багаторівневістю та багатокомпетентністю, поліфункціональністю проявів, а це в умовах реальної цілісної психічної діяльності має широкий діапазон проявів у вигляді різних відтінків і нюансів кожного стану, маскуючи

відмінності між ними [19, с. 3]. Саме тому важливим під час моделювання особи невідомого злочинця є також з'ясування, як така особа могла та сприймала жертву, діяння, що нею були вчинені, про що така особа могла думати, які мала прагнення, наміри, бажання, спонукання до вчинення певних дій та вибору жертви; чи перебувала особа невідомого злочинця у стані стресу, відчувала тривогу, який мала настрій, чи перебувала у стані фрустрації, емпатії, депресії. Тобто з'ясування внутрішнього змісту її життя, що вказує на індивідуальність такої особи.

Ще одним важливим напрямком моделювання особи невідомого злочинця під час судово-психологічних досліджень є експертні дослідження, що спрямовані на створення та перевірку моделей такої особи експертом психологом. Слід зауважити, що на відміну від методів безконтактної діагностики, що застосовуються під час консультацій спеціаліста-психолога, проведення експертних досліджень відбувається з дотриманням норм чинного кримінального процесуального законодавства та в межах конкретного кримінального провадження.

Проведення судово-психологічних експертних досліджень передбачає визначення об'єкта. Так, у літературі з юридичної психології зазначається, що «об'єктом дослідження судово-психологічної експертизи є психічні прояви людини, які не виходять за межі норми, тобто не викликають сумнівів у її психічній повноцінності. Судово-психологічна експертиза спрямована на дослідження змісту та структури індивідуальної свідомості і поведінки людей у процесі здійснення тих чи інших дій або відображення явищ навколишньої дійсності. За допомогою судово-психологічної експертизи можна одержати дані, які дозволяють зрозуміти й правильно оцінити особливості психічної діяльності та проявів людей, що мають значення для висновків правового характеру. Зокрема, висновки експертів-психологів сприяють правильній оцінці показань свідків, потерпілих, обвинувачених у разі, якщо вони викликають сумніви у своїй достовірності» [10, с. 157-158]. Зазначимо, що проведення судово-психологічних експертних досліджень під час моделювання особи невідомого злочинця передбачає застосування різних методик, серед яких виокремлюють методики дослідження особистості (тест ММРІ – Міннесотський багатоаспектний особистісний опитувальник; тематичної аперцепції тест – ТАТ; тест Роршаха тощо); методики дослідження мислення (розповідь за малюнком, метод піктограм, метод виключення та ін.); методики дослідження пам'яті (завчання слів, метод опосередкованого запам'ятовування, запам'ятовування десяти чисел та ін.); методика дослідження сприйняття та уваги (дослідження сприйняття форми предметів, дослідження обсягу уваги та ін.) [10, с. 164]. У такому разі умовою застосування тестових методик є наявність підекспертної особи – потерпілого, свідка (та/або очевидця). Так, застосування таких тестових методик до цих осіб сприяє встановленню індивідуально-психологічних особливостей (наприклад, підвищеної навіюваності, імпульсивності, насліду-

вальності, ригідності тощо), здатних суттєво впливати на поведінку суб'єкта; встановлення основних, закріплених мотивів (у психологічному розумінні цього поняття) поведінки людини та мотивації конкретних вчинків як важливих психологічних обставин, що характеризують особистість [26, с. 315]; визначення таких психологічних властивостей і станів, що характеризують здатність особи сприймати та надавати інформацію про злочинну подію та особу невідомого злочинця. Залежно від психологічного діагнозу ймовірно визначити обсяг інформації, її достовірність, що може надати підекспертний про особу невідомого злочинця, що, у свою чергу, є основою для побудови моделі особи невідомого злочинця.

У спеціальній науковій літературі зазначається, що під час постановки питань експерту-психологу такі питання повинні вказувати на предмет психологічного дослідження, а тому допустимими є питання двох основних видів: а) орієнтуючі на оцінку психічних явищ (наприклад, кваліфікацію емоційних станів, особливостей вищих пізнавальних психічних функцій – сприйняття, пам'яті, мислення тощо) або б) ті, що передбачають констатацію (психічну діагностику) в підекспертної особи наявності чи відсутності конкретних індивідуально-психологічних особливостей (наприклад, підвищеної сугестивності (навіювання), емоційної нестійкості, ознак, що не пов'язані із психічними захворюваннями, затримки у психічному розвитку) [16, с. 8]. Тому під час проведення судово-психологічної експертизи важливим є з'ясування особливостей поведінки злочинця, що в подальшому сприятиме визначенню певного типу злочинця.

Так, у м. Кременчук (Полтавська обл.) у 2012–2013 рр. здійснювалися напади на жінок, відносно яких особа невідомого злочинця застосовувала погрози та фізичне насильство з метою заволодіння матеріальними цінностями й статевого задоволення, поєднаного з вербальним приниженням та образами потерпілих. Під час проведення судово-психологічної експертизи, на підставі матеріалів кримінального провадження, експерт дійшов висновку, що психологічний зміст вчинених правопорушень полягає в тому, що особа невідомого злочинця має досвід корисних насильницьких злочинів, неприязнь до осіб жіночої статі, вчиняє напади без обрання певного типу жертви в залежності від зручності ситуації та місцевості; спочатку реалізує корисний мотив, а вже потім, відчуваючи страх та покірність жертви, переходить до реалізації сексуального мотиву. Враховуючи надані відомості, психологічна модель особи невідомого злочинця є такою: стать – чоловіча; вік – від 21–35 років; сімейний стан – скоріше є стійкі відносини з особою, на якій виміщується злоба, припинюється жіночність, вона залякана та знаходиться у покорі невідомого злочинця; рід занять – скоріше некваліфікована праця; наявність судимостей – високо ймовірно за корисно-насильницькі злочини. Можливо, що під час відбування покарання проти його волі до нього було застосовано сексуально-на-

сильницькі механізми стратифікації. Не виключено подальший прояв гомосексуальних нахилів; особистісні риси – імпульсивність, роздратованість, образливість. Невисокі інтелектуальні здібності. Низькі здібності критики, однак здатний до мінімально-достатнього розрахунку обставин та дій з максимальною ситуативним зиском. Малоздатний до стратегічного планування під час зростання емоційного та сексуального збудження. Швидко втрачає аналітичні здібності, здібності до прогнозування, що створює загрозу заподіяння смерті жертві; наявність залежностей – алкоголь та, можливо, наркотичні засоби, однак ступінь соціального знищення невисока, а особистісне знищення помітніше; зовнішні риси – зовнішність непримітна. Фізично розвинений. Статура худорлява, ймовірно, виражене оволошіння на обличчі та тілі. Одяг непримітний, недорогий молодіжний. Здатний добре адаптуватися в криміногенних умовах, що виражено у стилі поведінки; професійна діяльність – недостатньо даних для відображення професійної кваліфікації; місце проживання – в радіусі, достатньому для пішого чи велосипедного пересування відносно пересічною місцевістю впродовж не більше двох годин; взаємовідносини із жертвами – незнайомий [8].

На підставі створеної моделі особи невідомого злочинця під час судово-психологічної експертизи згодом було затримано С. 1986 р. н., освіта середня-технічна, розлучений, але проживав у цивільному шлюбі. Раніше судимий за вчинення корисливих злочинів.

Висновки. Зазначимо, що всі тестові методики розроблено в межах такої науки, як психологія, які спрямовані на встановлення психічного діагнозу осіб, що не вчиняли злочини. Натомість застосування окремих тестів, що певною мірою адаптуються для вирішення криміналістичних та експертних завдань щодо розслідування злочину під час судово-психологічних досліджень, які проводяться кваліфікованими психологами-спеціалістами чи психологами-експертами, сприяє визначенню таких психологічних характеристик, властивостей і станів, які можуть вказувати на: здатність особи сприймати та оцінювати кримінальне правопорушення; відношення такої особи до кримінального правопорушення; здатність надавати інформацію про вчинене кримінальне правопорушення.

Таким чином, моделювання особи невідомого злочинця під час судово-психологічних досліджень – це побудова моделі спеціалістом-психологом чи судовим експертом-психологом, яка розкриває психологічні особливості та психологічні процеси, а саме: мотиви, потреби, спонування, відчуття, емоції, уявлення, сприйняття, орієнтації, інтелектуальні здібності, тощо; пояснює сутність поведінки конкретної особи; розкриває такі характеристики, що виражають ставлення особи невідомого злочинця до виконуваних ним дій (бездіяльності), до оточення та самого себе під час, а також до вчинення злочину та після його вчинення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Алексейчук В.І. Огляд місця події: тактика і психологія : монографія / В.І. Алексейчук. – Х. : Апостіль, 2011. – 232 с.
2. Аубакиров А.Ф. Теория и практика моделирования в криминалистической экспертизе : автореф. дисс. на соиск. учен. степ. д-ра юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс; судоустройство; прокурорский надзор; криминалистика» / Александр Фидихметович Аубакиров. – К., 1985. – 49 с.
3. Боков С.Н. О психолого-криминалистическом портрете преступника / С.Н. Боков // Воронежские криминалистические чтения. – 2003. – Вып. 4. – С. 75–92.
4. Бурлачук Л.Ф. Словарь справочник по психологической диагностике / Л.Ф. Бурлачук, С.М. Морозов. – К. : Наук. думка, 1989. – 200 с.
5. Бурлачук Л.Ф. Словарь справочник по психологической диагностике / Л.Ф. Бурлачук, С.М. Морозов. – СПб. : Питер, 2002. – 400 с.
6. Васильев В.Л. Юридическая психология : учеб. для вузов / Владислав Леонидович Васильев. – СПб. : Питер, 2009. – 608 с.
7. Гамезо М.В. Общая психология : учеб.-метод. пособ. / М.В. Гамезо, В.С. Герасимова, Д.А. Марушева, Л.М. Орлова. – М. : Ось-89, 2007. – 352 с.
8. За матеріалами кримінального провадження, розглянутого Кременчуцьким районним судом Полтавської області.
9. Иващенко А.В. Психология в понятиях, схемах, комментариях. – Ч. 1. Введение в психологию : учеб. пособ. / А.В. Иващенко, А.И. Крупнов, В.Г. Крысько. – М. : МНЭПУ, 2008.
10. Коновалова В.О. Юридична психологія : підруч. / Віолета Омелянівна Коновалова, Валерій Юрійович Шепітько. – 2-ге вид., перероб. і доп. – Х. : Право, 2008. – 240 с.
11. Коченов М.М. Судебно-психологическая экспертиза / Михаил Михайлович Коченов. – М. : ВИИПРМПП, 1977. – 179 с.
12. Лузгин И.М. Методологические проблемы расследования / Игорь Михайлович Лузгин. – М. : Юрид. лит., 1973. – 216 с.
13. Лузгин И.М. Моделирование при расследовании преступлений / Игорь Михайлович Лузгин. – М. : Юрид. лит., 1981. – 152 с.
14. Макарова Н.Г. К вопросу о сущности психических процессов, психических состояний и психических свойств / Н.Г. Макарова // Педагогика и психология: прошлое, настоящее, будущее : междунар. заочн. науч.-практ. конф., Новосибирск, 25 июня 2012 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://sibac.info/index.php/2009-07-01-10-21-16/3260-2012-06-30-18-25-56>.
15. Марчак В.Я. Використання спеціальних психологічних знань у досудовому слідстві : автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / Віталій Ярославович Марчак. – К., 2003. – 19 с.
16. Назначение и проведение судебно-психологической экспертизы : метод. письмо. – М., 1980. – 16 с.
17. Никандров В.В. Психология : учеб. / В.В. Никандров. – М. : Волтерс Клувер, 2009. – 1008 с.
18. Образцов В.А. Выявление и изобличение преступника / Виктор Александрович Образцов. – М. : Юристь, 1997. – 336 с.
19. Прохоров А.О. Методики диагностики и измерения психических состояний личности : пособие / А.О. Прохоров. – М. : ПЕР СЭ, 2004. – 176 с.
20. Психическое свойство : Академик [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://psychiatry.academic.ru/2214/Психическое_свойство.
21. Психическое состояние : материалы из Википедии – свободной энцикл. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://ru.wikipedia.org/wiki>.
22. Сафуанов Ф.С. Судебно-психологическая экспертиза в уголовном процессе / Ф.С. Сафуанов. – М., 1998. – 192 с.
23. Хлынцов М.Н. Криминалистическая информация и моделирование при расследовании преступлений / Михаил Никитович Хлынцов. – Саратов : Изд-во Саратовского ун-та, 1982. – 159 с.
24. Шепитько В.Ю. Проблемы использования специальных психологических знаний в следственной деятельности / Избранные труды / Валерий Юрьевич Шепитько. – Х. : Вид. агенція «Апостіль», 2010. – С. 503–506.
25. Шепитько В.Ю. Соціально-психологічні характеристики особи злочинця в криміналістиці: проблеми використання типології та можливостей моделювання / Вибрані твори / Валерий Юрьевич Шепитько. – Х. : Вид. агенція «Апостіль», 2010. – С. 548–556.
26. Юридична психологія : [підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. і ф-тів] / В.Г. Андросюк, Л.І. Казміренко, Я.Ю. Кандратьев [та ін.]. – К. : Вид. дім «Ін Юре», 1999. – 352 с.